

Jakub G. Gajda
Uczelnia Nauk Społecznych

Wpływ kontrowersji wokół programu nuklearnego na bezpieczeństwo regionalne oraz relacje Islamskiej Republiki Iranu za światem

The Impact of the Controversies around the Iranian Nuclear Program on Regional Security and the Islamic Republic of Iran's Relations with the World

Streszczenie. Niemal wszystkie kryzysy o charakterze polityczno-gospodarczym w Iranie, których państwo to doświadczyło w XXI wieku, mają związek z międzynarodowym sporem o charakter irańskiego programu nuklearnego. Nieścisłości w tym zakresie niezmiennie pozostają pretekstem do nakładania na Iran sankcji politycznych i gospodarczych, stanowią także podłoże eskalacji napięć ze Stanami Zjednoczonymi oraz Izraelem. W artykule podjęto próbę opisanie najistotniejszych wydarzeń związanych z irańskim programem nuklearnym i międzynarodowymi kontrowersjami, które on stwarza. Celem jest odpowiedź na pytanie: w jaki sposób wspomniane kontrowersje wpływają na funkcjonowanie Iranu w przestrzeni międzynarodowej?

Słowa kluczowe: Iran, negocjacje nuklearne, JCPOA, nieprolifерacja, Bliski Wschód

Summary. Almost all of Iran's political and economic crises in the 21st century are related to the international dispute over the nature of Iran's Nuclear Program. Controversies in this area remain a pretext for imposing political and economic sanctions on Iran and are also the basis for the escalation of tensions with the United States and Israel. The article attempts to describe the most important events related to the Iranian Nuclear Program and the international controversies it has created. The main aim is to answer the question: how do the aforementioned controversies affect the position of Iran in the International Affairs?

Keywords: Iran, nuclear negotiations, JCPOA, non-proliferation, Middle East

*Należy zrobić wszystko, aby Iran,
najniebezpieczniejszy reżim na świecie,
nie opracował najbardziej
niebezpiecznej broni na świecie*

[Benjamin Netanyahu]¹

Od roku 1979, czyli od rewolucji, która doprowadziła do powstania Islamskiej Republiki Iranu, istnieniu tego systemu towarzyszy ciągłe napięcie o charakterze polityczno-militarnym. Jest ono stymulowane w dużej mierze przez nieustającą rywalizację Teheranu z władzami innych państw regionu, a przede wszystkim wiąże się z konsekwencjami ideologicznej wrogości Islamskiej Republiki do Stanów Zjednoczonych. Już w latach 80. XX wieku Iran identyfikując się ze słowami ajatollaha Ruhollaha Chomejniego „nie Wschodnia, nie Zachodnia, lecz Republika Islamska”², wykazywał nadrzędne dążenie do utworzenia ładu międzynarodowego kierowanego przez islam – definiując niejako trzecią, alternatywną drogę w ówczesnym dwubiegunowym, zimnowojennym świecie. W ten sposób zasadniczo ideologicznie jak i politycznie zakwestionował ówczesne regionalne oraz globalne status quo. Jak zauważa Mehran Haghirian: „założenia i uwarunkowania polityki zagranicznej Iranu wykuto już w pierwszych dniach rewolucji, w dużym stopniu koncentrując się na pryncypiach muzułmańskich, odrzucając imperializm oraz ingerencję w wewnętrzne sprawy Iranu zarówno przez Wschód, jak i Zachód. Wielką rolę odegrały tu osobiste poglądy imama Chomejniego na Iran, islam i świat. Ten ideologiczny bagaż odgrywa niezwykle ważną rolę w relacjach Iranu ze społecznością międzynarodową.”³ Zgodnie z założeniami Chomejniego, wartości islamu miały

¹ Vide: *PM Netanyahu's statement about the terror attack in Bulgaria*, Israel Ministry of Foreign Affairs, 19.07.2012, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2012/Pages/Netanyahus-statement-about-terror-attack-19-Jul-2012.aspx> [dostęp: 15.05.2022].

² Vide: A. Salehzadeh, *Iran's Domestic and Foreign Policies*, Helsinki 2013, s. 19.

³ M. Haghirian, *Cele i uwarunkowania polityki zagranicznej Islamskiej Republiki Iranu* [w:] R. Czulda [red.] *Islamska Republika Iranu na arenie międzynarodowej. Motywacje i kierunki polityki*, Łódź 2019, s. 171–172.

zostać postawione w polityce państwa ponad wszystkimi innymi motywami działania, przez co Iran miał stać się: nie Wschodem, nie Zachodem lecz Republiką Islamską.⁴

1. XXI wiek – druga fala eskalacji napięć pomiędzy Iranem i społecznością międzynarodową

Jakkolwiek prowadzona bardziej pragmatycznie (przez gabinety prezydentów A. Haszemiego-Rafsandżaniego oraz M. Chatamiego) polityka zagraniczna Islamskiej Republiki Iranu w latach 90. XX wieku mniej koncentrowała się na motywach ideologicznych, a nawet w pewnym wymiarze doprowadziła do zbliżenia ze Stanami Zjednoczonymi, na początku XXI wieku napięcie wokół Iranu eskalowało ponownie. Proces eskalacji rozpoczął się wraz z wydarzeniami z 11 września 2001 roku, które stały się pretekstem do ogłoszenia przez prezydenta G.W. Busha globalnej wojny z terrorem (War on Terror) oraz do wysłania amerykańskich sił zbrojnych na misje wojskowe w bezpośrednim sąsiedztwie Iranu. Niedługo po tym wydarzeniu, w następstwie ujawnienia tajnych działań w ramach irańskiego programu nuklearnego, doszło do kluczowego wydarzenia w najnowszych relacjach amerykańsko-irańskich – włączenia Iranu przez amerykańską administrację do tzw. Osi Zła (Axis of Evil), co miało miejsce w styczniu 2002 roku. Od tego czasu to będący tematem niniejszych rozważań, irański program nuklearny pozostaje głównym argumentem do przedłużania się sporu amerykańsko-irańskiego. Taki stan rzeczy przyczynia się również do postępującej izolacji Iranu na arenie międzynarodowej. W powyższym kontekście również wizja amerykańskiej interwencji w Iranie i wybuchu otwartego konfliktu zbrojnego pozostaje zagadnieniem budzącym stały niepokój.

1.1 Polityka zagraniczna i potencjał I.R. Iranu w regionie

Iran, w odróżnieniu od swych sąsiadów – Afganistanu i Iraku, jest państwem o nie tylko większym potencjale militarnym i ekonomicznym,

⁴ Salehzadeh A., op. cit.

lecz posiada także dobrze rozwiniętą sieć wpływów regionalnych w państwach takich jak Liban, Syria, Irak czy Jemen, co stanowi dodatkowy czynnik ryzyka w wypadku podjęcia przez Stany Zjednoczone zbrojnej interwencji, gdyż takie posunięcie mogłoby skutkować irańskim, lub inspirowanym przez Iran, odwetem w innym punkcie Bliskiego Wschodu. Z drugiej strony, jak stwierdził Kejhnan Barzegar, to właśnie „zbyt duże zaangażowanie przez lata w sprawę świata arabskiego, szczególnie Palestyny czy Libanu stało się przyczyną tego, że Iran płaci dużą cenę polityczną jeśli chodzi o jego relacje z państwami europejskimi oraz Stanami Zjednoczonymi.”⁵

Nowe światło na tę kwestię rzucają jednak wydarzenia ostatnich lat, kiedy Iran znacząco zbliżył się do Federacji Rosyjskiej oraz Chińskiej Republiki Ludowej. Zbliżenie przebiegło w następstwie jednostronnego wyjścia z umowy nuklearnej (*Joint Comprehensive Pact of Action, JCPOA*) przez Stany Zjednoczone w 2018 roku, podczas prezydentury Donalda Trumpa. Po tym wydarzeniu irańskie elity władzy z najwyższym przywódcą duchowym ajatollahem Alim Chameneim powróciły w polityce zagranicznej do trendu rozwoju relacji z państwami Wschodu, głównie sąsiedztwa, Bliskiego Wschodu a także innymi mocarstwami regionalnymi w Azji. Ten trend może być utożsamiany z reprezentowanym przez prezydenturę Mahmuda Amadineżada (lata 2006–2013) kierunkiem określanym mianem „Spojrzenia na Wschód” (pers. *Negah be Shargh*), które również było wynikiem niepowodzeń w dialogu Islamskiej Republiki z Zachodem w cieniu kontrowersji związanych z irańskim programem nuklearnym.

Zgodnie z tym nastawieniem w polityce zagranicznej, dzięki mediacjom Pekinu w marcu 2023 roku Iran rozpoczął „zamykanie regionalnych frontów” w rywalizacji z Królestwem Arabii Saudyjskiej. Jest to proces, który może przyczynić się do rychłej poprawy sytuacji politycznej, a w szczególności bezpieczeństwa na całym Bliskim Wschodzie, czyli regionie, który w ostatnich dekadach doświadczał konsekwencji irańsko-saudyjskiej rywalizacji o dominację w świecie muzułmańskim, co objawiało się głównie regionalnymi konfliktami zbrojnymi. Jedno-

⁵ K. Barzegar, *Sijasat-e Charedzi-je Dżomhuri-je Eslami-je Iran dar Chawar-e Mijane (Polityka zagraniczna I.R. Iranu na Bliskim Wschodzie)*, Tehran 2017, s. 25.

ceśnie w 2023 roku ciężar polityki zagranicznej Iranu w wymiarze bezpieczeństwa wydaje się przenosić w stronę Kaukazu Południowego, gdzie znacząco wzrosło napięcie w relacjach Teheranu z Azerbejdżanem, który konsekwentnie zacieśnia współpracę z Izraelem – państwem odczuwającym obecnie największe zagrożenie ze strony Teheranu.

Obok Izrael, który pozostaje głównym problemem regionalnym Teheranu, największym problemem władz irańskich jest fakt, że Stany Zjednoczone zasadniczo nie wyrażają aprobaty dla zbliżenia z porewolucyjnym Iranem (szczególnie czytelne jest to w okresach prezydentury sprawowanej przez Republikanów), na którym to ideologicznie wrogie państwo mogłoby zyskać, by umacniać swe wpływy regionalne. Należy przy tym podkreślić, że porewolucyjne dążenia imperialne Iranu – na które wskazuje się jako na źródło obaw w kontekście regionalnym, nie są zjawiskiem nowym. Wykazywał je również ostatni szach Iranu, jednak był on jednocześnie blisko politycznie związany z Waszyngtonem. Jak zauważa Ray Takeyh, „pogląd, jakoby hegemoniczne roszczenia Iranu zaczęły się od rewolucji, jest błędnym odczytaniem historii, zaś rządzący wcześniej Iranem szachowie byli równie nieugięci w dążeniu do narodowych aspiracji Iranu, jak mułłowie, którzy zlikwidowali monarchię”.⁶

2. Irański program nuklearny jako oś sporu Iranu ze społecznością międzynarodową

Paradoksalnie, irański program nuklearny zainicjowany został przy wsparciu Waszyngtonu w 1957 roku, jeszcze w czasach panowania w Iranie szacha Mohammada Rezy Pahlawiego⁷. Kontrowersje zaczęła budzić dopiero jego kontynuacja ze strony władz Islamskiej Republiki Iranu po rewolucji w Iranie w 1979 roku. Od tego czasu potencjał militarny Iranu w połączeniu z rozwojem programu nuklearnego, zaczął

⁶ R. Takeyh, *Guardians of the Revolution: Iran and the world in the age of the Ayatollahs*, Oxford University Press, USA 2009, s. 1.

⁷ vide: Sh. Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Oxford/Santa Barbara 2010, s. 64.

budzić zaniepokojenie tak w wymiarze regionalnym, jak i globalnym. Oczywiście kluczowe znaczenie miała przy tym antyamerykańska ideologia IRI, która zakładała jednocześnie wprowadzenie nowego porządku świata, a także eksport rewolucji islamskiej do innych państw regionu. Wzbudzało to obawy zarówno w Waszyngtonie, jak i Moskwie, a także w stolicach całego Bliskiego Wschodu.

2.1 Dysputa wokół programu nuklearnego I.R. Iranu do 2006 roku

Pierwszymi państwami, z którymi Teheranowi udało się nawiązać współpracę po formalnym wznowieniu programu nuklearnego w latach 80. XX wieku były Pakistan (od 1987 roku) oraz Chiny (od 1990 roku). Tymczasem kontrowersje wokół charakteru irańskiego programu nuklearnego pojawiły się po raz pierwszy w 1992 roku wraz z pierwszymi doniesieniami medialnymi, według których Iran miał prowadzić część swojego projektu w sposób niejawnym⁸. Podczas weryfikacji informacji medialnych inspektorowie Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (MAEA) nie znaleźli wówczas żadnych nieprawidłowości po uzyskaniu dostępu do wszystkich wskazanych lokalizacji związanych z irańskim programem nuklearnym. Już w tej fazie irańskiego projektu można zauważyć niechęć do partycypowania w nim państw Zachodu, a wręcz ich działanie na rzecz wstrzymania prac nad irańskim atomem. W 1993 roku zakontraktowanych wcześniej prac przy budowie elektrowni jądrowej w irańskim mieście Buszehr odmówili Niemcy. Wkrótce po tym w projekt zaangażowała się jednak Federacja Rosyjska, podpisując w 1995 roku umowę na dokończenie wyżej wspomnianych prac.⁹

Kolejne poważne kontrowersje związane z działaniami Iranu godzącymi w system bezpieczeństwa międzynarodowego pojawiły się w 2002 roku, a ich międzynarodowy wydźwięk wywołał dynamiczną dyskusję, która trwa zasadniczo do dziś. W okresie kiedy po wielu la-

⁸ A.H. Cordesman, Kh.R. Al-Rodhan, *Iran's Weapons of Mass Destruction: The Real and Potential Threat*, Washington 2006, s. 111.

⁹ Ibidem, s. 114.

tach niepokojów (wojna iracko-irańska 1980–1988) i izolacji międzynarodowej, Iran zaczął odbudowywać swoją pozycję na arenie międzynarodowej, a nawet ze względu na swój potencjał demograficzny i gospodarczy przejawiać aspiracje do roli lidera w regionie, irańska opozycyjna organizacja na uchodźctwie – Narodowa Rada Irańskiego Oporu (NCRI)¹⁰ doniosła do MAEA o dwóch ukrywanych przez irańskie władze projektach. Działania miały być prowadzone na terenie tajnego ośrodka badawczego w Natanz oraz w zakładzie produkującym ciężką wodę w przemysłowym mieście Arak¹¹. W wyniku następującej po tym doniesieniu inspekcji MAEA pojawiły się pierwsze w historii dowody na ukrywaną przez Iran działalność w obszarze prowadzonego programu nuklearnego. Najpoważniejszym, obciążającym Iran dowodem, było odkrycie wysoko wzbogaconego uranu we wspomnianym ośrodku Natanz. MAEA w czerwcu 2003 roku oficjalnie ogłosiła, że Iran nie wywiązuje się ze swych obowiązków o informowaniu o projekcie nuklearnym. W świetle tych faktów Stany Zjednoczone zawnioskowały o postawienie sprawy Iranu przed Radą Bezpieczeństwa ONZ i zaapelowały nałożenie sankcji na Teheran. W zaistniałej sytuacji próbę mediacji z Teheranem zadeklarowała się podjąć tzw. europejska trójka – Francja, Niemcy i Wielka Brytania. Taki stan rzeczy miał podłoże w tym, że w tamtym czasie politycy UE w przeciwieństwie do Waszyngtonu postrzegali wówczas rolę Iranu w regionie jako stosunkowo konstruktywną. Javier Solana wysoki reprezentant Unii Europejskiej do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa w oświadczeniu wydanym po swym spotkaniu z ówczesnym ministrem spraw zagranicznych Iranu Kamalem Charrazim (Sayyid Kamal Kharazi) stwierdził, że Iran jest w percepcji Unii Europejskiej istotnym graczem w regionie Bliskiego Wschodu i partnerem, z którym UE zamierza rozwijać relacje.¹² Solana

¹⁰ Choć NCRI mieni się koalicją irańskich organizacji opozycyjnych, w rzeczywistości od 1985 roku i rozłamu w jej strukturze, pozostaje fasadową organizacją zdominowaną przez Mudżahedinów Ludowych (Modżahedin-e Chalq).

¹¹ G. Segell, *Axis of Evil and Rogue States: The Bush Administration, 2000–2004*, London 2005, s. 218.

¹² Summary of the statement of Javier SOLANA, EU High Representative for CFSP at a press conference in Tehran, 30 August 2003, Tehran, 30 August

podkreślił jednocześnie kwestie zaangażowania na rzecz stabilizacji w Iraku oraz w Afganistanie, wyrażając przy tym jednak rosnące w Unii Europejskiej zaniepokojenie związane z rozwojem irańskiego programu nuklearnego i wezwał władze Iranu do współpracy z MAEA oraz do natychmiastowego wyjaśnienia wszelkich wątpliwości wyrażonych przez byłego dyrektora generalnego MAEA Mohammeda El-Baradei.¹³

W październiku 2003 roku europejscy dyplomaci po licznych spotkaniach ze stroną irańską doprowadzili do podpisania dokumentu określonego mianem Deklaracji Teherańskiej, w której Iran wyraził zgodę na współpracę z MAEA również w zakresie niezapowiedzianych inspekcji oraz zadeklarował czasowe wstrzymanie procesu wzbogacania uranu¹⁴. Tymczasem już w 2004 roku pojawiły się kolejne obciążające doniesienia o przekazywaniu informacji i technologii do produkcji broni nuklearnej m. in. do Iranu przez pakistańskiego naukowca Abdula Qadira Chana (Abdul Qadeer Khan).¹⁵ Rok później doszło do kolejnej eskalacji kryzysu międzynarodowego wokół irańskiego programu, kiedy to raporty MAEA potwierdziły, że Iran nie stosuje się do postanowień Deklaracji Teherańskiej w zakresie protokołu dodatkowego NPT, który związany był ze wspomnianą wyżej, deklarowaną przez władze IRI otwartą postawą władz na niezapowiedziane inspekcje MAEA. Władze irańskie nie zamierzały poddawać się międzynarodowej presji i rezygnować z dążeń do rozwoju programu nuklearnego.

2003, S0167/03, dostępny: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/declarations/77051.pdf [dostęp: 18.08.2022].

¹³ Ibidem.

¹⁴ Vide: *The Tehran Statement* [w:] *Iran's Nuclear Programme: A Collection of Documents, Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty*, January 2005, dostępny na: <https://fas.org/nuke/guide/iran/uk2005.pdf> [dostęp: 18.08.2022].

¹⁵ J. Roshandel, *The Nuclear Controversy in the Context of Iran's Evolving Defence Strategy*, [w:] Sh. N. Kile [red.], *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, SIPRI, Research Report No. 21, New York 2005, s. 67-68.

2.2 Twarde stanowisko prezydenta M. Ahmadineżada i zmiana uwarunkowań międzynarodowych

W styczniu 2006 roku, po dwóch latach zamrożenia irańskiego programu nuklearnego na mocy Deklaracji Teherańskiej, Iran wznowił wzbogacanie uranu w zakładzie w Natanz, za co został potępiony przez MAEA. Zarząd agencji 2 lutego 2006 roku zdecydował o postawieniu Iranu i jego programu nuklearnego pod obrady Rady Bezpieczeństwa ONZ. Decyzję MAEA obok państw Zachodu (Stanów Zjednoczonych i EU-3) poparły wówczas również Rosja i Chiny. Osamotniony na arenie międzynarodowej Iran zawiesił swoją współpracę z MAEA. Pomimo ostrzeżeń dotyczących izolacji międzynarodowej, prezydent Mahmud Ahmadineżad ogłosił 11 kwietnia 2006 roku, że Iran wystarczająco opanował technologię wzbogacania uranu i że Iran jest państwem nuklearnym.¹⁶ Pomimo tego środowisko międzynarodowe nadal dążyło do wypracowania ugody z Iranem w materii programu nuklearnego. W czerwcu 2006 roku ówczesny szef dyplomacji UE Javier Solana przedstawił w Teheranie pakiet propozycji wysuniętych przez grupę P5+1 (Stany Zjednoczone, Rosja, Chiny, Francja, Wielka Brytania i Niemcy). Zachętą dla Iranu do otwarcia się na dalszą współpracę z MAEA oraz dalsze negocjacje z P5+1 miała być możliwość pozyskania paliwa jądrowego oraz uzyskania dostępu do reaktorów jądrowych na tzw. lekką wodę, Iran jednocześnie mógł też w dalszej perspektywie zyskać członkostwo w Światowej Organizacji Handlu (WTO). Stany Zjednoczone deklarowały ponadto zniesienie niektórych sankcji gospodarczych, wyrażając otwartość na podjęcie negocjacji z irańskim rządem. Wskutek zwłoki z odpowiedzią na powyższą ofertę ze strony IRI Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję 1696 wzywającą do pełnego i trwałego zaprzestania wzbogacania uranu przez Iran pod groźbą nałożenia międzynarodowych sankcji o charakterze

¹⁶*Dastjabi-je Iran be czarche-je toulid-e sucht-e hastei (Dostęp Iranu do cyklu produkcji paliwa jądrowego)*, pełny tekst przemówienia prezydenta M. Ahmadineżada z 11 kwietnia 2006, Tebyan, 13.04.2006 , <https://article.tebyan.net/16935/ای-امتس-هت-خوس-دی-لوت-ی-ه-خر-چ-ه-ب-ن-ار-ای-بای-تس-د> [dostęp: 18.08.2022].

dyplomatycznym i politycznym.¹⁷ Wobec braku inicjatywy podporządkowania się orzeczeniom RB ze strony Iranu, również członkowie grupy P5+1 rozpatrywali podjęcie działań na rzecz penalizacji Iranu. Na tym etapie jednak władze państw niezachodnich w grupie P5+1 tj. Chińskiej Republiki Ludowej oraz Federacji Rosyjskiej okazały się przeciwnikami restrykcyjnych sankcji wobec Iranu. Orędownikiem najbardziej surowego potraktowania Iranu były z kolei Stany Zjednoczone z którymi większą, bądź mniejszą solidarność wykazywały państwa europejskie. Złagodzenie twardego stanowiska Iranu nie nadeszło wraz z kolejnymi rezolucjami (1737 z 2 grudnia 2006 oraz 1747 z 4 kwietnia 2007), które nałożyły, a następnie zacieśniły sankcje wobec instytucji i osób związanych z irańskim programem nuklearnym oraz wprowadziły zakaz na eksport irańskiej broni. Sankcje zakazywały ponadto innym państwom i instytucjom finansowym udzielania Iranowi wsparcia finansowego. Tymczasem Iran kontynuował w tym czasie intensywne działania w zakresie programu nuklearnego i ogłaszał kolejne sukcesy na tym polu m. in. rozpoczęcie produkcji wzbogaconego uranu na skalę przemysłową. Ostatecznie jednak 21 sierpnia 2007 MAEA wypracowała porozumienie z Iranem, podług którego Iran miał zostać zobligowany do wyjaśnienia wszystkich działań związanych z programem nuklearnym.

W kolejnych miesiącach MAEA wydawała się być w tym okresie nastawiona na konstruktywną współpracę z Iranem, działania irańskiego prezydenta Mahmuda Ahmadineżada sprawiały, że temperatura wokół nuklearyzacji Iranu stale utrzymywała się na wysokim poziomie, co dawało powód Stanom Zjednoczonym, by wzywać do wprowadzenia kolejnych sankcji na Iran. We wrześniu 2007 roku prezydent Iranu Mahmud Ahmadineżad ogłosił, że Iran jest już w posiadaniu ponad 3 tys. wirówek do wzbogacania uranu. Taka liczba miała być wystarczającą do wyprodukowania bomby atomowej w okresie jednego roku. Niejako w odpowiedzi na deklaracje Ahmadineżada, w grudniu 2007 roku opublikowano amerykański raport wywia-

¹⁷ Jeżeli nie wskazano inaczej, treść wszystkich wspomnianych w tekście rezolucji RB ONZ jest dostępna w archiwum na stronie: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-0> [dostęp: 27.08.2021].

dowczy – *National Intelligence Estimate*¹⁸, który informował, że Iran rzeczywiście wstrzymał swój program w 2003 roku i nawet pomimo wznowienia go, nie będzie w stanie zbudować broni nuklearnej wcześniej niż w latach 2010-2015. Raport został nieoczekiwanie zakwestionowany przez związaną z Mudżahedinami Ludowymi, Narodową Irańską Radę Oporu, której przedstawiciele wydali oświadczenie, że według ich informacji w Iranie od 2004 roku nieprzerwanie trwają prace nad budową broni nuklearnej.

Począwszy od 2008 roku relatywnie większe kontrowersje od samego programu nuklearnego wzbudza irański program budowy rakiet balistycznych, który mógłby przysłużyć się do przenoszenia ładunków nuklearnych. W tym kontekście zaczęły pojawiać się liczne mapy terenów zagrożonych przez Iran, od celów na Bliskim Wschodzie – Izraela czy Arabii Saudyjskiej, poprzez amerykańskie cele na Bliskim Wschodzie i w Afganistanie, aż po cele zlokalizowane poza regionem, np. na terenie Europy. Stąd w marcu 2008 roku przyjęto rezolucję Rady Bezpieczeństwa ONZ (1803), która nałożyła na Iran kolejną – trzecią serię sankcji wobec Iranu. Według jej postanowień zamrożone zostały irańskie aktywa zagraniczne oraz nałożono na państwa zakaz eksportu do Iranu wszelkich materiałów i produktów tzw. podwójnego zastosowania. Pojawiły się również obostrzenia w transakcjach finansowych z irańskimi bankami (*Bank Melli* i *Bank Saderat*). Również kolejne raporty MAEA ujawniały zarzuty wobec Iranu, który miał uniemożliwiać inspektorom uzyskanie dostępu do dokumentacji nt. programu, jakkolwiek wciąż nie potwierdzony został wojskowy charakter irańskich działań. Iran odrzucił też pakiet zachęt proponowany przez Unię Europejską w czerwcu 2008 roku, wobec czego wszelkie aktywa irańskiego Banku Narodowego zostały przez Unię Europejską zamrożone.

W następną rundę negocjacji państw grupy P5+1 z Iranem zaangażował się podsekretarz stanu William Burns jako pierwszy wysokiej

¹⁸ *Iran: Nuclear Intentions and Capabilities*, National Intelligence Estimate, November 2007, dostępny na: https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf [dostęp: 10 kwietnia 2023].

rangi amerykański dyplomata, jednak rozmowy w Genewie w lipcu 2008 roku nie przyniosły rezultatów.¹⁹ Udzielona przez stronę irańską odpowiedź na propozycje mocarstw została uznana za nieadekwatną, wobec czego rozpoczęto starania w kierunku wprowadzenia kolejnej rezolucji RB ONZ wraz z kolejnym pakietem sankcji. Przyjęta rezolucja (1835) nie nakładała jednak kolejnych sankcji na Iran, a jedynie raz jeszcze wzywała Iran do wstrzymania procesu wzbogacania uranu.²⁰ Ilość wzbogaconego uranu, jak również liczba wirówek do jego produkcji wzrastała w latach 2007–2009. Kolejne groźby nałożenia sankcji pojawiły się w 2009 roku, po budzących kontrowersje wydarzeniach w okresie wyborów prezydenckich w Iranie, w których ponownie zwyciężył Mahmud Ahmadineżad. Irański prezydent prezentował postawę nieprzejednaną w kwestiach ustępstw w irańskim programie nuklearnym i jego reelekcja przyjęta została z niezadowoleniem społeczności międzynarodowej, w szczególności Zachodu. We wrześniu 2009 roku przywódcy Francji, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii ogłosili informację o drugim, tajnym zakładzie wzbogacania uranu w Iranie.²¹ Władze irańskie po raz kolejny zostały wezwane do wyjaśnień przez MAEA oraz do wstrzymania prac we wspomnianym zakładzie. Po raz kolejny władze Iranu nie zamierzały poddać się presji i wykonywały kolejne kroki w materii rozwoju programu nuklearnego zgodnie z własnymi zamierzeniami. 7 lutego 2010 roku prezydent Ahmadineżad wydał polecenie dla Irańskiej Agencji Energii Atomowej (AEOI), aby rozpoczęła wzbogacanie uranu do poziomu 20 proc. w celu otrzymania paliwa dla teherańskiego reaktora badawczego.²²

¹⁹ E. Sciolino, *Nuclear Talks with Iran End in a Deadlock*, New York Times, 20.07.2008, <https://www.nytimes.com/2008/07/20/world/middle-east/20nuke.html> [dostęp: 18.08.2021].

²⁰ *Resolution 1835 (2008)*, 27 września 2008, [https://undocs.org/S/RES/1835\(2008\)](https://undocs.org/S/RES/1835(2008)) [dostęp: 18.08.2022].

²¹ *Iran admits secret uranium enrichment plant*, *The Guardian*, 25.09.2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/25/iran-admits-uranium-plant> [dostęp: 18.08.2022].

²² *Ahmadineżad: Ghanisazi-je 20 darsad-ra dar keshwar aghaz konid/ Dastjabi-je Iran be danesz-e ghanisazi-je uranium ba ležer (Ahmadineżad: Rozpocznijcie w kraju wzbogacanie do 20 proc./ Zdobyć przez Iran technologii*

Jednocześnie prowadzone były przez Iran działania informacyjno-propagandowe mające na celu „oswojenie” światowej opinii publicznej z deklarowanym przez Iran jedynie pokojowym wykorzystywaniem energii nuklearnej. Choć MAEA wyrażała obawy o budowę przez Iran reaktora atomowego, w kwietniu irańskie władze zorganizowały konferencję, której tematem było rozbrojenie nuklearne i pokojowe wykorzystanie energii jądrowej, pod hasłem „Energia jądrowa dla wszystkich, broń jądrowa dla nikogo”²³. W wydarzeniu uczestniczyli przedstawiciele 70 państw świata. W trakcie trwania obrad irański minister spraw zagranicznych Manuczehr Mottaki (Manouchehr Mottaki) krytykował społeczność międzynarodową i mocarstwa nuklearne za ich podejście do zagadnienia nieprolifracji twierdząc, że „w ciągu ostatnich czterdziestu lat nie doszłoby do proliferacji, gdyby nie była w nią zaangażowana jedna z potęg jądrowych.”²⁴ Podkreślając jednocześnie, że „wszystkie państwa sygnatariusze NPT mają prawo do pokojowego wykorzystania energii jądrowej, zaś idea energii jądrowej dla wszystkich, broni jądrowej dla nikogo, została wysunięta we właściwym czasie i powinna stać się częścią kultury.”²⁵

Wkrótce po tym wydarzeniu Iran podpisał porozumienie z Turcją i Brazylią, na mocy którego, dla zachowania międzynarodowych norm bezpieczeństwa, miał zdeponować część swojego nisko wzbogaconego uranu w Turcji, a w zamian uzyskać uran o czystości 20 proc. w celu zasilania reaktora badawczego. Państwa zachodnie nie wyraziły aprobaty dla wspomnianego porozumienia i w maju tego samego roku uzgodniły wraz z Rosją i Chinami kolejną rezolucję (nr 1929, przyjęta 10 czerwca 2010), związaną m. in. z czwartą serią działań sankcyjnych,

laserowego wzbogacania uranu), Khabaronline.ir, 07.02.2010, <https://www.khabaronline.ir/news/42423/زاغ-آروش-ک-رد-ار-دص-رد-20-یز-اس-ین-غ-داژن-ی-دم-ح/ا> [dostęp: 18.08.2022].

²³Pers. *Ide-e enerzi-je bastei bara-je-hame, salah-e bastei bara-je-hiczkas.*

²⁴ *Ide-e enerzi-je hastei bara-je-hame, salah-e hastei bara-je hiczkas, bajad be jek farhang tabdil szawad (Idea energii atomowej dla każdego, a broni nuklearnej dla nikogo powinna zamienić się w kulturę)*, Mehrnews, 18.04.2010, <https://www.mehrnews.com/news/1066085/همه-ی-ار-ب-ی-ا-هتس-ه-ی-ژرن-ا-مدی/ا> [dostęp: 26 sierpnia 2022].

²⁵ Ibidem.

W listopadzie 2010 roku MAEA w kolejnym raporcie potwierdziła, że w przeszłości (rok 2003) Irańczycy prowadzili działania na rzecz zbudowania nuklearnego ładunku wybuchowego, a niektóre z tych działań miały swoją kontynuację również w okresie późniejszym. Wobec zdecydowanego wzrostu presji międzynarodowej i pojawiających się groźb nałożenia embarga na eksport irańskiej ropy naftowej, władze irańskie od 2011 roku zaczęły ze swej strony również wystosowywać groźby dotyczące możliwości zablokowania strategicznej cieśniny Ormuz²⁶. W tym kontekście pojawiły się po raz kolejny obawy o możliwość wybuchu w niedługim czasie międzynarodowego konfliktu zbrojnego z udziałem Iranu. W styczniu 2011 Unia Europejska uchwaliła zakaz importu irańskiej ropy. Wkrótce jednak wznowiono negocjacje. Kolejne rundy spotkań w ramach grupy P5+1 oraz przedstawiciele Iranu miały miejsce w Stambule (kwiecień 2011) i w Bagdadzie (maj 2011).

²⁶ *Aja bastan-e tange-je Hormoz, qanuni wa az lahz-e nezami emkanpazir ast?* [Czy zamknięcie Cieśniny Ormuz jest legalne i z militarnego punktu widzenia w ogóle możliwe?] Mashregh News, 10 lipca 2016, <https://www.mashreghnews.ir/news/873070/آیا-نات-ن-تسب-ای-مظاحل-و-نیوناق-زم-ه-گن-ن-تسار-ی-ذپ-انکما-ی-ماظن> [dostęp: 25.07.2022].

koniec grudnia rozpoczęła manewry wojskowe, które mogły sygnalizować zamiar zablokowania cieśniny Ormuz. Amerykański sekretarz stanu Leon Panetta ogłosił 18 stycznia 2012 roku, że Stany Zjednoczone są gotowe do przeprowadzenia inwazji na Iran, w sukurs przyszedł mu również premier Benjamin Netanjahu, który ogłosił podobną deklarację w imieniu Izraela. Napięcie utrzymywało się w kolejnych tygodniach, lecz nie eskalowało na tyle, by doszło do działań zbrojnych. W kwietniu 2012 roku zwołano w Stambule kolejną konferencję grupy P5+1 dotyczącą możliwości dyplomatycznego rozwiązania konfliktu, jednak rozmowy po raz kolejny zakończyły się fiaskiem.

2.3 Wypracowanie porozumienia nuklearnego z Iranem (JCPOA)

Nowy rozdział w negocjacjach z Iranem otworzyły wybory prezydenckie w tym kraju, po których w sierpniu 2013 roku kolejnym prezydentem został Hassan Rouhani, reprezentujący tzw. frakcję umiarkowaną, zwaną również reformatorską na irańskiej scenie politycznej. Prezydent Rouhani w przeciwieństwie do swojego poprzednika – M. Ahmadineżada uznawany był za pragmatyka i zwolennika dialogu w polityce międzynarodowej, co potwierdzał swoją postawą od początku sprawowania urzędu, dążąc do porozumienia z grupą P5+1 w kwestii programu nuklearnego. Co istotne, Rouhani legitymował się doświadczeniem w rozmowach w tym zakresie z lat 2003-2005, kiedy to pełnił funkcję szefa grupy negocjacyjnej z ramienia IRI. W polityce międzynarodowej Rouhani postawił jednocześnie na kompetencje polityka uznawanego za figurę prozachodnią – Mohammada Dżawada Zarifa, którego mianował ministrem spraw zagranicznych. Zarif okazał się skutecznym negocjatorem i zręcznym dyplomata, który po dwóch latach rozmów 14 lipca 2015 roku zdołał doprowadzić do podpisania tzw. umowy nuklearnej (ang. *Joint Comprehensive Plan of Action*, JCPOA, akronim w jęz. perskim: *Bardżam*) pomiędzy P5+1 a Iranem, na mocy której stopniowo miały zostać zniesione sankcje, a Iran miał zostać przywrócony do funkcjonowania w spo-

łeczności międzynarodowej.²⁷ Należy podkreślić, że umowa JCPOA, choć była umową wielostronną, kluczem do niej było wypracowanie porozumienia na linii Teheran – Waszyngton. Ogromną rolę w doprowadzeniu rozmów do końca i osiągnięcia porozumienia, miały zarówno relacje na linii Rouhani – Obama – gdzie, choć nie nadszedł spodziewany przełom (jakkolwiek można za taki po części uznać rozmowę telefoniczną przeprowadzoną pomiędzy prezydentami dn. 27 września 2013²⁸), to obaj przywódcy nastawieni byli na podjęcie bezpośredniego dialogu i solidarnie wykonywali kroki, by do niego doprowadzić. Drugą godną wspomnienia kwestią, była „wyjątkowa” relacja i zaangażowanie głównych negocjatorów²⁹, Dżawada Zarifa i amerykańskiego sekretarza stanu Johna Kerry’ego, która w dużej mierze umożliwiła stronom dojście do konsensusu. Wyjście z izolacji oraz względne otwarcie Iranu na świat w rozumieniu politycznym i gospodarczym, które umożliwiało konsekwentne znoszenie sankcji, uwolnienie irańskich aktywów zagranicznych i umożliwienie Iranowi nieograniczony handel ropą naftową, otwierało Iranowi szerokie perspektywy również w polityce zagranicznej, którym od początku niechętni byli jego wrogowie w regionie: Izrael i Arabia Saudyjska. Benjamin Netanjahu określił porozumienie z Iranem mianem „historycznego błędu” społeczności międzynarodowej³⁰, zaś król Salman wyraził szereg wątpliwości odnośnie weryfikacji działań Iranu w za-

²⁷ Vide: *Joint Comprehensive Plan of Action*, Wiedeń, 14 lipca 2015, pełen tekst dostępny na: <http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> [dostęp: 27.08.2022].

²⁸ J. Mason, L. Charbonneau, *Obama, Iran's Rouhani hold historic phone call*, The Reuters, 28.09.2013, <https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran/obama-irans-rouhani-hold-historic-phone-call-idUSBRE98Q16S20130928> [dostęp: 18.08.2022].

²⁹ *Iran nuclear deal: The special relationship between John Kerry and Mohammad Javad Zarif*, The Telegraph, 15.07.2015 <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/11740268/iran-nuclear-deal-The-special-relationship-between-John-Kerry-and-Mohammad-Javad-Zarif.html> [dostęp: 18.08.2022].

³⁰ I. Kershner, *Iran Deal Denounced by Netanyahu as 'Historic Mistake'*, The New York Times, 14.07.2015, <https://www.nytimes.com/2015/07/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-israel.html> [dostęp: 27.08.2022].

kresie programu nuklearnego i zasadniczo podzielił zdanie premiera Izraela.³¹

2.4 Wyjście D. Trumpa z JCPOA i zmiana kierunku polityki zagranicznej I.R.I.

Po rozbudzeniu nadziei na otwarcie irańskiej gospodarki na świat, głównie na współpracę z Zachodem, szybko nastąpił gwałtowny regres po objęciu urzędu prezydenta Stanów Zjednoczonych przez Donalda Trumpa w 2016 roku i jednostronnym wyjściu Waszyngtonu z JCPOA w 2018 roku. Już w kampanii wyborczej Donald Trump podkreślał, że umowa z Iranem jest niekompletna i żądał między innymi wstrzymania irańskiego programu budowy rakiet balistycznych oraz podpisania dodatkowych dokumentów dotyczących inspekcji MAEA³². Prezydent Trump ogłaszając, wycofanie Stanów Zjednoczonych z JCPOA, podpisał jednocześnie prezydenckie memorandum o nałożeniu „najwyższego poziomu” sankcji gospodarczych na Iran. Prezydent Iranu Hassan Rouhani zapowiedział, że Iran będzie kontynuował negocjacje z pozostałymi stronami porozumienia, implementować je bez Stanów Zjednoczonych. Również ówczesni premier Wielkiej Brytanii, kanclerz Niemiec i prezydent Francji deklarowali swoje stałe zaangażowanie w umowę i zobowiązali się do współpracy, zapewniając, że jej warunki zostaną dotrzymane. Również szefowa unijnej dyplomacji Federica Mogherini oznajmiła, że UE jest zaangażowana w JCPOA tak długo, jak Iran będzie nadal realizował swoje zobowiązania związane z energią jądrową, tak jak to robił do tej pory.³³

³¹ R. Tait, P. Foster, *Saudi Arabia's King Salman backs Israel over Iran Nuclear Deal Concerns*, The Telegraph, 26.09.2015, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/saudi-arabia/11756739/Saudi-Arabias-King-Salman-backs-Israel-over-Iran-nuclear-deal-concerns.html> [dostęp: 27.08.2022].

³² S. Kamali Dehghan, *What is the Iran deal and why does Trump want to scrap it?*, The Guardian, 9.05.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/08/iran-nuclear-deal-what-is-it-why-does-trump-want-to-scrap-it> [dostęp: 08.04.2023].

³³ *Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran*, Arms Control Association, stan na: styczeń 2023, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran> [dostęp: 11.04.2023].

Choć umowa została wypowiedziana jedynie przez Stany Zjednoczone, w praktyce przestała ona spełniać swoje zadanie. Mechanizmy ochronne uruchomione w 2019 roku w wyniku współpracy z państwami europejskimi, szczególnie spółka celowa INSTEX (*Instrument In Support of Trade Exchanges*) pokazały, że uniknięcie amerykańskich sankcji poprzez transakcje z Iranem inne niż USD i SWIFT nie jest priorytetem rządów UE. Platforma, pomimo oficjalnego przystąpienia do niej kilku państw UE (Belgia, Dania, Finlandia, Holandia, Norwegia i Szwecja) nie spełniła swoich funkcji, większość państw UE, jak również europejskie przedsiębiorstwa obawiały się podjęcia współpracy handlowej z Iranem ze względu na obawy przed wtórnymi sankcjami ze strony Waszyngtonu. Tym samym działania w celu zachowania postanowień JCPOA ze strony państw europejskich okazały się fasadowymi. Wobec tego władze Iranu zaczęły zapowiadać powrót do wzbogacania uranu do wartości wyższych, niż zakładało to porozumienie. Już w lipcu 2019 roku władze Iranu ogłosiły, że przekroczyły ustalony limit zapasów nisko wzbogaconego uranu³⁴, co potwierdziła MAEA.³⁵

W dniu 5 stycznia 2020 roku, w następstwie amerykańskiego ataku raketowego przeprowadzonego na lotnisku w Bagdadzie, zginął irański dowódca Korpusu Strażników Rewolucji generał Kasem Soleimani, w związku z tym wydarzeniem Iran zadeklarował, że nie będzie już przestrzegać ograniczeń umowy, ale będzie nadal koordynował działania z MAEA, pozostawiając otwartą możliwość wznowienia negocjacji. W grudniu 2020 r. irańscy urzędnicy wyrazili dalszą chęć ponownego przystąpienia do umowy, pod warunkiem, że urzędnicy amerykańscy zapewnią o zniesieniu sankcji, a także ponownie przystąpią do umowy.

Pomimo wielu rund negocjacji w celu przywrócenia umowy nuklearnej z Iranem w latach 2020–2022 można odnieść wrażenie, że stonom brakuje woli politycznej do osiągnięcia porozumienia, co pod-

³⁴Iran announces increase of uranium enrichment concentration, 07.07.2019, Xinhuanet, http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/07/c_138206625.htm [dostęp: 08.04.2023].

³⁵ Timeline of unclear Diplomacy(...), *Op. cit.*

kreślają zarówno koordynator UE ds. negocjacji JCPOA, Enrique Mora (8 grudnia 2022 roku) oskarżając Iran, jak również irański minister spraw zagranicznych Hossein Amirabdollahian (28 grudnia 2022)³⁶.

3. Brak porozumienia nuklearnego i irański zwrot ku Wschodowi oraz Azji

Represje gospodarcze ze strony Zachodu, które szczególnie przybrały na sile po umieszczeniu Iranu w "Osi Zła" przez G.W. Busha, a następnie zaostrzyły się w dobie prezydentury M. Ahmadineżada, swoje apogeum osiągnęły po wyjściu Stanów Zjednoczonych z JCPOA decyzją D. Trumpa. Należy podkreślić, że odbiły się one wydatnie na irańskiej rzeczywistości i do dziś mają istotny wpływ na dotyczący Iran od lat kryzys walutowy oraz spowolnienie rozwoju gospodarczego w okresach wprowadzenia sankcji, które, wymierzone w Iran, znacząco ograniczyły możliwości swobodnej wymiany handlowej, również pozanaftowej, głównie z krajami UE. Stany Zjednoczone używając mechanizmów sankcyjnych, skutecznie blokują wzrost gospodarczy Iranu, a co za tym idzie progres w dążeniu do regionalnej potęgi państwa, które ideologicznie jest największym zagrożeniem dla interesów Waszyngtonu na Bliskim Wschodzie, Środkowym Wschodzie i w Azji Centralnej.

W 2023 roku amerykańsko-irańska dysputa dotycząca irańskiego programu nuklearnego toczy się nadal. W cieniu negocjacji, które nie doprowadziły do porozumienia, Iran stale zwiększa poziom wzbogacenia uranu, a coraz głośniej wybrzmiewają też głosy sprzeciwu Izraela przeciwko wypracowywaniu porozumienia z Iranem. Te głosy kierowane są głównie w stronę Waszyngtonu i państw europejskich oraz UE. Władze Iranu argumentują, że energia atomowa jest potrzebna szybko rozwijającemu się społeczeństwu, a jak podkreślał wielokrotnie najwyższy przywódca Islamskiej Republiki Iranu, ajatollah Chamenei: *użycie broni atomowej jest haram*³⁷, zaś wysiłek mający na celu ochronę

³⁶ Ibidem.

³⁷ *Haram* – to termin z języka arabskiego (حرام), oznacza dosłownie „to, co zakazane (w rozumieniu: przez religię)”.

*ludzi przed tym wielkim nieszczęściem jest obowiązkiem wszystkich.*³⁸ Widmo otwartego konfliktu z mocarstwem globalnym, do którego irański program nuklearny byłby pretekstem, nieustannie ciąży nad Teheranem, choć obecnie wydaje się być oddalone, ze względu na zaangażowanie Zachodu w konflikt pomiędzy Rosją i Ukrainą. Należy podkreślić jednak, że ewentualna konfrontacja zbrojna z Iranem najprawdopodobniej nie ograniczyłaby się do samego terytorium tego państwa, a groźby próby zablokowania cieśniny Ormuz ze strony Iranu dodają mu globalnego wydźwięku. Potencjalny atak zbrojny na Iran może w znacznym stopniu przyczynić się do wybuchu konfliktu w szerszej skali i zaangażować w działania także innych międzynarodowych aktorów: Rosję, Chiny, państwa europejskie, czy państwa muzułmańskie. Należy podkreślić, że sytuacja, w której Iran zostanie bezpośrednio zaangażowany w konflikt zbrojny, z pewnością wpłynie na destabilizację całego regionu Eurazji południowo-zachodniej. Utrzymująca się sytuacja napięcia nie wpływa pozytywnie na budowanie przez Iran relacji z państwami – zwolennikami panującego układu międzynarodowego, pragnącymi zachować poprawne relacje z Waszyngtonem. Stąd też obserwowany od 2018 roku zwrot Iranu w stronę Azji – najbliższego otoczenia, ale również Chin i Rosji (wszak ta w obecnych realiach wydaje się być zdecydowanie bliższa tożsamości azjatyckiej niż utożsamianej z Zachodem – europejskiej), o którym wspomniano na wstępie. W tej materii należy podkreślić również wagę wypracowanego porozumienia irańsko-saudyjskiego, które przy impasie w relacjach z Zachodem, daje Teheranowi kolejny bodziec do kontynuowania aktywnej polityki regionalnej i nastawionej na współpracę z państwami Azji.

Bibliografia

Barzegar K., *Sijasat-e Charedži-je Džomhuri-je Eslami-je Iran dar Chawar-e Mijane* (Polityka zagraniczna I.R. Iranu na Bliskim Wschodzie), Tehran 201.

³⁸ *Bahrebardari-je solhamizazenerži-jehasteeidarpartuhoquq-ebejnalmellal* (Pokożowe korzystanie z energii atomowej w świetle prawa międzynarodowego) IRNA, 20.04.2020, <https://www.irna.ir/news/83741387/حل-ص-یرادر-ب-مر-ب/83741387> [dostęp: 25.07.2020].

- Cordesman A.H., Al-Rodhan Kh. R., *Iran's Weapons of Mass Destruction: The Real and Potential Threat*, Washington 2006.
- Czulda R. [red.], *Islamska Republika Iranu na arenie międzynarodowej. Motywacje i kierunki polityki*, Łódź 2019.
- Hunter Sh., *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Oxford/Santa Barbara 2010.
- Kile Sh. N. [red.], *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, SIPRI, Research Report No. 21, New York 2005.
- Salehzadeh A., *Iran's Domestic and Foreign Policies*, Helsinki 2013.
- Segell G., *Axis of Evil and Rogue States: The Bush Administration, 2000-2004*, London 2005.
- Takeyh R., *Guardians of the Revolution: Iran and the world in the age of the Ayatollahs*, Oxford University Press, USA 2009.

Dokumenty

- Summary of the statement of Javier SOLANA*, EU High Representative for CFSP at a press conference in Tehran, 30 August 2003, Tehran, 30 August 2003, S0167/03, dostępny: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/declarations/77051.pdf [dostęp: 18.08.2022].
- The Tehran Statement [w:] Iran's Nuclear Programme: A Collection of Documents, Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty*, January 2005, dostępny na: <https://fas.org/nuke/guide/iran/uk2005.pdf> [dostęp: 18.08.2022].
- Rezolucje RB ONZ (1696, 1737, 1747, 1803, 1835,) <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-0>
- Joint Comprehensive Plan of Action*, Wiedeń, 14 lipca 2015, pełen tekst dostępny na: <http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> [dostęp: 27.08.2022].

Internet

- Kamali Dehghan S., What is the Iran deal and why does Trump want to scrap it?, *The Guardian*, 9.05.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/08/iran-nuclear-deal-what-is-it-why-does-trump-want-to-scrap-it> [dostęp: 08.04.2023].
- Kershner I., *Iran Deal Denounced by Netanyahu as 'Historic Mistake'*, *The New York Times*, 14.07.2015, <https://www.nytimes.com/2015/07/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-israel.html> [dostęp: 27.08.2022].

- Mason J., Charbonneau L., *Obama, Iran's Rouhani hold historic phone call*, The Reuters, 28.09.2013, <https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran/obama-irans-rouhani-hold-historic-phone-call-idUSBRE98Q16S20130928> [dostęp: 18.08.2021].
- Sciolino E., *Nuclear Talks with Iran End in a Deadlock*, New York Times, 20.07.2008, <https://www.nytimes.com/2008/07/20/world/middleeast/20nuke.html> [dostęp: 18.08.2021].
- Tait R., Foster P., *Saudi Arabia's King Salman backs Israel over Iran Nuclear Deal Concerns*, The Telegraph, 26.09.2015, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/saudi-arabia/11756739/Saudi-Arabias-King-Salman-backs-Israel-over-Iran-nuclear-deal-concerns.html> [dostęp: 27.08.2022].
- PM Netanyahu's statement about the terror attack in Bulgaria*, Israel Ministry of Foreign Affairs, 19.07.2012, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2012/Pages/Netanyahus-statement-about-terror-attack-19-Jul-2012.aspx> [dostęp: 15.05.2022].
- Dastjabi-je Iran be czarche-je toulid-e sucht-e hastei (Dostęp Iranu do cyklu produkcji paliwa jądrowego)*, przemówienie prezydenta M. Ahmadineżada z 11 kwietnia 2006, Tebyan, 13.04.2006, <https://article.tebyan.net/16935/ی-ا-هتس-ه-ت-خوس-دی-ل-وت-ی-ه-خر-چ-ه-ب-ن-ار-ی-ا-ی-ب-ای-ت-س-د>
- Iran: Nuclear Intentions and Capabilities*, National Intelligence Estimate, National Intelligence Council, November 2007, dostępny na: https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf [dostęp: 10 kwietnia 2023].
- Iran admits secret uranium enrichment plant*, The Guardian, 25.09.2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/25/iran-admits-uranium-plant> [dostęp: 18.08.2022].
- Ahmadineżad: Ghanisazi-je 20 darsad-ra dar keshwar aghaz konid/ Dastjabi-je Iran be danesh-e ghanisazi-je uranium ba lezzer (Ahmadineżad: Rozpocznicie w kraju wzbogacanie do 20 proc./ Zdobyć przez Iran technologii laserowego wzbogacania uranu)*, Khabaronline.ir, 07.02.2010, <https://www.khabaronline.ir/news/42423/ی-ا-هتس-ه-ت-خوس-دی-ل-وت-ی-ه-خر-چ-ه-ب-ن-ار-ی-ا-ی-ب-ای-ت-س-د-دی-ن-ک-ز-ا-غ> [dostęp: 18.08.2022].
- Ide-e enerzi-je hastei bara-je-hame, salah-e hastei bara-je hiczkas, bajad be jek farhang tabdil szawad (Idea energii atomowej dla każdego, a broni nuklearnej dla nikogo powinna zamienić się w kulturę)*, Mehrnews, 18.04.2010, <https://www.mehrnews.com/news/1066085/ی-ا-هتس-ه-ت-خوس-دی-ل-وت-ی-ه-خر-چ-ه-ب-ن-ار-ی-ا-ی-ب-ای-ت-س-د-دی-ن-ک-ز-ا-غ> [dostęp: 26 sierpnia 2022].
- Aja bastan-e tange-je Hormoz, qanuni wa az lafaz-e nezami emkanpazir ast?* (Czy zamknięcie Cieśniny Ormuz jest legalne i z militarnego punktu wi-

dzenia w ogóle możliwe?) Mashregh News, 10 lipca 2016, <https://www.mashreghnews.ir/news/873070/ای-آ-هگنت-ن-تسب-ای-آ-ظاحل-زاو-ی-نوناق-زم-ه-تس-اری-ذپ-ن-اکم-ای-م-ظن-> [dostęp: 25.07.2022].

Iran nuclear deal: The special relationship between John Kerry and Mohammad Javad Zarif, The Telegraph, 15.07.2015 <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/11740268/Iran-nuclear-deal-The-special-relationship-between-John-Kerry-and-Mohammad-Javad-Zarif.html> [dostęp: 18.08.2022].

Iran announces increase of uranium enrichment concentration, 07.07.2019, Xinhuanet, http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/07/c_138206625.htm [dostęp: 08.04.2023].

Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran, Arms Control Association, stan na: styczeń 2023, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran> [dostęp: 11.04.2023].